

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА

ХАРЧЕНКО АНЖЕЛА СТАНІСЛАВІВНА

УДК 370.015.324:373.4.04

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ КРИТЕРІЇ
ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ НАВЧАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2000

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському державному педагогічному університеті ім. Г.С. Сковороди, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, доцент
Моргун Володимир Федорович, Полтавський державний педагогічний університет ім. В.Г. Короленка, завідувач кафедри психології.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор,
член-кореспондент АПН України
Боришевський Мирослав Йосипович,
Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України,
завідувач лабораторії психології особистості ім. П.Р. Чамати;
кандидат психологічних наук, доцент
Лисянська Таїсія Миколаївна,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова, доцент кафедри психології.

Провідна установа: Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України,
відділ психології трудової і професійної підготовки, м.Київ.

Захист відбудеться “ 9 ” листопада 2000 р. о 14³⁰ годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 26.053.01 в Національному педагогічному університеті імені М.П.
Драгоманова за адресою:
01601, Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного
університету імені М.П. Драгоманова за адресою:
01601, Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “ 3 ” листопада 2000 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Ю.О. Приходько

Загальна характеристика роботи

Актуальність проблеми. Перехід багатьох шкіл України на диференційоване навчання поставив перед учителями і шкільними психологами ряд досить складних проблем, і серед них чи не найскладніша – з допомогою яких психолого-педагогічних критеріїв проводити диференціювання молодших школярів під час відбору до 5-х класів з поглибленим вивченням окремих навчальних предметів.

Як свідчить практика, питання відкриття класів з поглибленим вивченням окремих навчальних предметів розв'язуються сьогодні більш оперативно, ніж проблеми розробки методів і принципів відбору дітей до них. Це зумовлено відсутністю науково-методичного обґрунтування психолого-педагогічних критеріїв диференціювання учнів. Так, під час комплектування класів з поглибленим вивченням окремих навчальних предметів використовується, як правило, лише один критерій "спеціальні здібності", який часто зводиться до рівня успішності учнів. Школярів, які мають високу успішність, зараховують до "математичного" класу, середніх за успішністю – до "гуманітарного", слабких – до "звичайного", причому спеціальне психолого-педагогічне обстеження учнів не є обов'язковим. У поодиноких випадках враховуються два психолого-педагогічні критерії: "спеціальні здібності" та "інтерес до профільюючого навчального предмета". Однак практично завжди дослідження останнього зводиться до опитування бажання батьків про профіль навчання їх дитини. У більшості шкіл відбір молодших школярів до класів з поглибленим вивченням окремих навчальних предметів взагалі не здійснюється за різних причин, - переважно тому, що вчителі не володіють методами його організації.

За психолого-педагогічні критерії диференціювання учнів по класах з поглибленим вивченням окремих навчальних предметів рекомендується враховувати як загальнонавчальні показники: загальні розумові здібності та загальну обдарованість (Н.М. Буринська, Н.А. Ковчин, А.І. Сологуб), навчальний інтерес (Г.В. Злоцький, С.Д. Максименко, Б.А. Меркулов, М.М. Поташник), рівень професійних знань і вмінь (К.В. Курганов); так і систему інших показників: здібності та інтерес до окремих циклів предметів (М.В. Антропова, Л.В. Долинська, Л.М. Кузнецова, М.І. Легенький, О.Г. Максимова, Г.Г. Манке, О.Л. Туриніна, W.G. Wraga), здібності, інтерес і нахили (О.І. Бугайов, Д.І. Дейкун), научуваність, здібності, нахили, спрямованість (Є.О. Голубева), пізнавальні здібності, високу здатність навчатися і прискорений соціальний розвиток (А.В. Фурман), навчальний інтерес, нахили і реальні досягнення (Г.І. Кокуєва, Г.Ф. Хайбрахманова, Н.О. Юдашина, І.С. Якиманська), інтерес, проєктовану професію і досягнуті успіхи (В.М. Монахов, В.О. Орлов, В.В. Фірсов). Вивчення проблеми показало відсутність досліджень, де були б чітко виділені психолого-педагогічні критерії диференціювання молодших школярів та їх ефективність для відбору до 5-х класів з поглибленим вивченням окремих навчальних предметів, бо даний віковий етап є рубіжним. У той же час у вітчизняній психолого-педагогічній науці відсутні роботи, де розкривалися б методики вивчення індивідуально-психологічних особливостей молодших школярів як критеріїв їх відбору до таких класів. Це й зумовлює необхідність подальшого розширення теоретичних і експериментальних досліджень психолого-педагогічних критеріїв диференціювання молодших школярів під час відбору до 5-х класів з поглибленим вивченням окремих навчальних предметів та розробку психологічно обґрунтованих методів діагностики індивідуально-психологічних особливостей учнів як критеріїв диференціювання, що вкрай важливо для теорії та педагогічної практики. Саме це й обумовило вибір теми нашого дослідження: "Психолого-педагогічні критерії диференціації навчання молодших школярів".

Тема дисертації входить до планів науково-дослідної роботи кафедр психології і педагогіки ХДПУ ім. Г.С. Сковороди і скоординована в АПН України (протокол № 4 від 4.06.1998 року).

Об'єкт дослідження – диференціація навчання молодших школярів.

Предмет дослідження – вивчення психолого-педагогічних критеріїв диференціювання молодших школярів під час комплектування 5-х класів з поглибленим вивченням окремих навчальних предметів.

Мета дослідження – розробити критеріальну модель та комплексну методику відбору молодших школярів до 5-х класів з поглибленим вивченням окремих навчальних предметів, обґрунтувати та перевірити ефективність запропонованої моделі.

В основу нашого дослідження було покладено припущення про те, що комплектування 5-х класів з поглибленим вивченням окремих навчальних предметів вимагає врахування системи критеріїв диференціювання молодших школярів: “спеціальні здібності”, “інтерес до профільюючого навчального предмета”, “соціометричні взаємовибори”.

Для досягнення поставленої мети та перевірки слушності висунутої гіпотези необхідно було вирішити такі **завдання**:

1. Проаналізувати стан розробки проблеми диференціації навчання в психолого-педагогічній науці та педагогічній практиці.
2. Розробити критеріальну модель психологічних характеристик дітей молодшого шкільного віку, яка слугувала б інструментом їх відбору до 5-х класів з поглибленим вивченням окремих навчальних предметів, а також комплексну методику комплектування таких класів.
3. Порівняти ефективність окремих критеріїв диференціювання молодших школярів (“спеціальних здібностей”; “інтересу до профільюючого навчального предмета”; “соціометричних взаємовиборів”) та їх системи, встановити значущість критеріїв для відбору молодших школярів до 5-х класів з поглибленим вивченням окремих навчальних предметів і сформулювати практичні рекомендації вчителям і психологам з організації такого відбору.

Теоретико-методологічною основою дослідження були: принципи положення психологічної науки про закономірності психічного розвитку (Л.І. Божович, Л.С. Виготський, П.Я. Гальперін, А.В. Запорожець, Г.С. Костюк, С.Д. Максименко, О.В. Скрипченко), особистісно-діяльнісний підхід до визначення критеріїв диференціювання (Б.Г. Ананьєв, М.Й. Боришевський, Л.С. Виготський, Ю.З. Гільбух, В.В. Давидов, Г.С. Костюк, В.А. Крутецький, В.Ф. Моргун, С.Л. Рубінштейн, Б.О. Федоришин, Д.І. Фельдштейн, А.В. Фурман), теорії навчальної діяльності (В.В. Давидов, О.К. Дусавицький, Д.Б. Ельконін, Д.Ф. Ніколенко, С.Д. Максименко).

У процесі дослідження був застосований комплекс теоретичних та емпіричних **методів**: аналіз науково-теоретичних джерел з проблеми дослідження, самостереження, метод експертних оцінок, контент-аналіз, анкетні опитування, самозвіт, констатуючі експерименти, соціометрія, проєктивна методика та методи статистичної обробки даних.

Експериментальна база дослідження. Дослідження тривало в період з листопада 1994 до травня 1998 року та охопило 194 учні. Основною його базою була Полтавська школа-гімназія № 31. В експерименті брали участь учні 4(3) - 5-х класів вказаного закладу, а також батьки та вчителі цих учнів.

Надійність та вірогідність отриманих результатів забезпечувались: застосуванням особистісно-діяльнісного підходу до вивчення психолого-педагогічних критеріїв диференціювання молодших школярів; методологічною і теоретичною обґрунтованістю вихідних даних дослідження, комплексним використанням методів діагностики,

адекватних предмету, меті і завданням дослідження; поєднанням кількісного та якісного аналізу отриманих результатів; застосуванням методів математичної статистики.

Наукова новизна дослідження полягає:

- у теоретичному обґрунтуванні критеріальної моделі диференціювання молодших школярів (“спеціальні здібності”, “інтерес до профільюючого навчального предмета”, “соціометричні взаємовибори”) під час відбору до 5-х класів з поглибленим вивченням окремих навчальних предметів;
- у розробці комплексної методики діагностики індивідуально-психологічних особливостей молодших школярів як критеріїв диференціювання;
- в експериментальному визначенні ефективності окремих критеріїв диференціювання молодших школярів (“спеціальних здібностей”; “інтересу до профільюючого навчального предмета”; “соціометричних взаємовиборів”) та їх системи, а також у встановленні їх значущості для диференціювання молодших школярів під час відбору до 5-х класів з поглибленим вивченням окремих навчальних предметів.

Теоретичне значення роботи полягає у поглибленні наукових знань про психологічні основи диференціації навчання учнів молодшого шкільного віку; у доповненні та розширенні наукового уявлення про динаміку, індивідуальні та вікові особливості розвитку спеціальних здібностей, предметних інтересів, соціометричних переваг; у теоретичному обґрунтуванні психолого-педагогічних критеріїв диференціювання молодших школярів під час відбору до 5-х класів з поглибленим вивченням окремих навчальних предметів.

Практичне значення роботи. Теоретично обґрунтована та експериментально перевірена критеріальна модель диференціювання молодших школярів і методика вивчення їх психологічних особливостей як критеріїв. Дана методика може бути використана практичними психологами і вчителями шкіл під час відбору молодших школярів до 5-х класів з поглибленим вивченням окремих навчальних предметів. Результати дослідження включені до змісту практичних занять з курсу педагогічної і вікової психології. На основі результатів дослідження автором розроблений 36-годинний спецкурс “Теорія і практика диференційованого навчання”, який внесено до навчальних планів студентів психолого-педагогічного факультету ПДПУ ім. В.Г. Короленка.

Особистий внесок здобувача полягає у теоретичному, методичному та експериментальному обґрунтуванні критеріальної моделі диференціювання молодших школярів під час відбору до 5-х класів з поглибленим вивченням окремих навчальних предметів; у розробці комплексної методики вивчення індивідуально-психологічних особливостей молодших школярів; у визначенні ефективності кожного з окремих критеріїв та їх системи для комплектування класів.

Апробація результатів дослідження.

Основні результати дослідження доповідались і були схвалені на міжнародному семінарі “Обдаровані діти: виявлення, діагностика і розвиток” (Полтава, 9-10 лютого 1995 р.), на науково-практичних конференціях “Розбудова національної початкової школи” (Полтава, 11-13 травня 1993 р.) та “Теоретико-методичні основи формування громадянина України” (Полтава, 1993 р.), на засіданнях методичних об’єднань директорів шкіл Жовтневого району м.Полтави (1998 р.), на засіданнях педагогічної ради експериментальної школи-гімназії № 31 м. Полтави (1996-1998 рр.), на засіданнях кафедри психології Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С.Сковороди (1994-1998 рр.), кафедри педагогіки і психології початкового навчання та кафедри психології Полтавського державного педагогічного інституту ім. В.Г.Короленка (1994-1998 рр.).

Впровадження результатів дослідження здійснювалось автором у процесі проведення дослідно-експериментальної роботи в школі-гімназії № 31 м. Полтави, а також у навчальному процесі студентів психолого-педагогічного факультету ПДПУ ім. В.Г. Короленка.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел з 179 найменувань, 3 додатків. Робота проілюстрована 31 рисунком та 7 таблицями загальним обсягом 1,2 д.а.

Основний зміст дисертації викладено на 145 сторінках машинописного тексту.

Публікації. За матеріалами дослідження автором опубліковано 9 наукових праць, з них 3 у виданнях, затверджених ВАК України.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтована актуальність проблеми, визначені об'єкт, предмет, мета, гіпотеза, завдання дослідження; викладені вихідні методологічні та теоретичні засади і методи дослідження, сформульовано наукову новизну, теоретичну і практичну значущість роботи, вказано на місце впровадження результатів дослідження та подано відомості про структуру дисертації.

У **першому розділі “Психолого-педагогічні чинники диференціації навчання молодших школярів”** сутність питання викладається в історич-ному контексті. Аналіз наукових праць показує, як у процесі розвитку психології й педагогіки склалися різноманітні погляди на проблему диференціації навчання, на визначення психолого-педагогічних критеріїв диференціювання учнів під час комплектування класів.

Широко дослідженими є педагогічні аспекти диференціації навчання, зокрема її форми і види (О.І. Бугайов, Р.Б. Вендровська, Д.І. Дейкун, А.О. Кірсанов, О.М. Конєв, Є.С. Рабунський, І.Е. Унт, М.М. Шахмаєв, S.F. Gabriele).

У працях психологів розглядаються питання обдарованості учнів (Н.С. Лейтес, О.М. Матюшкін, В.О. Моляко, S.L. Napson), неуспішності школярів (З.І. Калмикова, І.Ю. Кулагіна, Н.О. Менчинська), особливості “середнього” учня (І.М. Соколова), комплексного врахування науковості, нахилів, здібностей, спрямованості учнів у зв'язку з диференціацією навчання (Є.О. Голубєва), специфіки індивідуально-типових особливостей дітей з літературними та математичними нахилами та здібностями (С.О. Ізюмова, В.В. Суворова), особливостей пізнавальних інтересів в умовах диференційованого навчання (Н.О. Юдашина, І.С. Якиманська), системної диференціації навчання (А.В. Фурман), диференціації навчання із врахуванням самооцінки і вільного самовизначення учня (В.Ф. Моргун), диференціації навчання як одного із шляхів гуманізації освіти (Г.О. Балл), комплектування профільних класів (П.С. Перепелиця, В.В. Рибалка, М.Л. Смульсон), комплектації диференційованих класів I ступеня навчання (Ю.З. Гільбух, С.Л. Коробко, Л.О. Кондратенко, R.V. Burns, D.A. Mason). До проблеми визначення підстав для напрямків профілювання звертаються у своїх працях О.І. Бугайов, Є.П. Верещак, Д.І. Дейкун, Є.О. Клімов, С.Д. Максименко, В.Ф. Моргун.

Вивчення різноманітних джерел показало, що в працях педагогів і психологів різнобічно розглядаються питання диференціації навчання в школі I ступеня та різні його аспекти в школі III ступеня. У той же час підмічено, що найбільші труднощі у вчителів викликає перехід молодших школярів до школи II ступеня. Багато психологів (Л.І. Божович, В.В. Давидов, Т.В. Драгунова, І.В. Дубровіна, А.В. Захарова, А.К. Маркова, О.В. Скрипченко, Д.І. Фельдштейн, Д.Б. Ельконін, А. Zieba) виділяють його як період, що

вимагає значної уваги у зв'язку з віковою кризою, з проявами шкільної дезадаптації, із зниженням інтересу до процесу навчання.

Аналіз наукових праць дозволив зробити висновок про те, що проблема визначення психолого-педагогічних критеріїв диференціювання молодших школярів під час комплектування 5-х класів з поглибленим вивченням окремих навчальних предметів вивчена недостатньо, а дослідження їх ефективності та комплексної діагностики - зовсім відсутні. Це й обумовило зміст нашої роботи.

Під час розробки критеріальної моделі профільної диференціації навчання ми керувались такими методологічними засадами: особистісно-діяльнісним підходом до визначення системи критеріїв; результатами наукових досліджень цієї проблеми, описаними в психолого-педагогічній літературі; практичністю критеріальної моделі, яка повинна включати істотні властивості учнів, складатися з мінімуму їх індивідуально-психологічних особливостей і бути доступною та зрозумілою не лише шкільним психологам, а й учителям, батькам і самим дітям.

Спираючись на праці С.Л. Рубінштейна, О.М. Леонтьєва, Г.С. Костюка та інших психологів і виходячи з багатовимірної концепції розвитку особистості, запропонованої В.Ф. Моргуном, ми скористались такими інваріантами структури особистості, як змістовна спрямованість її діяльності (з'ясування профілю навчання), індивідуально-психологічні особливості (спеціальні здібності), потребнісно-вольові переживання (інтерес учня до певного навчального предмета) і соціометричні взаємовибори учнів (коло тих однокласників, з якими хотіли б навчатись діти).

Більшість дослідників психолого-педагогічних критеріїв диференціювання учнів під час комплектування класів з поглибленим вивченням окремих навчальних предметів переважного значення надають “спеціальним здібностям” (І.В. Дубровіна, Є.І. Ігнат'єв, Г.С. Костюк, Н.С. Лейтес, О.О. Мелік-Пашаєв, З.М. Новлянська). Вони стверджують, що у молодшому шкільному віці можна виявити учнів, здібних до тієї чи іншої галузі знань, тобто до тих чи інших навчальних предметів. Тому першим базовим критерієм диференціювання учнів доцільно вважати “спеціальні здібності”.

Під час комплектації класів дослідники вважають за необхідне враховувати “інтерес до профілюючого навчального предмета” (другий критерій диференціювання учнів).

Доведено, що в переважній більшості молодших школярів є свої улюблені предмети і майже всі вони вміють мотивувати, чому даний предмет їм особливо подобається (І.В. Дубровіна).

У перехідний період від молодшого шкільного віку до підліткового відбувається різкий перелом, пов'язаний із загостренням потреби у спілкуванні з однолітками, з активним пошуком близького товариша (Л.І. Божович, Т.В. Драгунова, О.К. Дусавицький, В.А. Семиченко, Д.І. Фельдштейн, Д.Б. Ельконін). Учені відмічають, що діяльність спілкування існує як у вигляді вчинків підлітків по відношенню один до одного, так і у формі роздумів про вчинки товариша і взаємини з ним. Тому для профілювання третім критерієм можуть бути “соціометричні взаємовибори” молодших школярів.

Другий розділ – “Методики діагностики індивідуально-психологічних особливостей молодших школярів як критеріїв їх відбору до класів з поглибленим вивченням окремих навчальних предметів” - містить опис методик дослідження індивідуально-психологічних особливостей учнів як критеріїв профільної диференціації навчання, ефективності критеріальної моделі.

Для вивчення спеціальних здібностей учнів було обрано метод експертних оцінок (експертами виступали вчителі, які оцінювали здібності учнів до окремих навчальних предметів). Для з'ясування інтересу учнів до профілюючого навчального предмета (предметів) використовувались методики: вивчення реального і бажаного бюджету часу

особистості Рубінштейн-Моргуна, самооцінки та оцінки експертів предметних інтересів молодших школярів, “Розклад занять на фантастичній планеті”, диференційно-діагностичний опитувальник (ДДО) Клімова-Красновського. Також враховувався профіль класу, до якого потрапив учень. Такий підхід обумовлено повторним дослідженням, коли враховуватиметься можливий перехід учня до іншого класу. Для визначення соціометричних взаємовиборів учнів за критерієм спільного навчання використовувалась соціометрія.

Ефективність профільної диференціації навчання з'ясувалась за допомогою описаних вище методик вивчення спеціальних здібностей учнів та їх інтересу до профільюючого навчального предмета. Для вивчення успішності учнів з профільюючого навчального предмета використовувався її контент-аналіз, а для з'ясування настрою учнів - методика кольоропису. Для вивчення взаємин між учнями – анкетування.

Статистично значима відмінність між показниками ефективності (крім взаємин)

експериментальних і контрольних груп встановлювалась за допомогою j^* -критерію Фішера.

Поглиблене вивчення окремих предметів здійснювалось на основі розроблених вчителями у співдружності з автором навчальних програм.

У третьому розділі “Результати дослідження ефективності психолого-педагогічних критеріїв профільної диференціації навчання молодших школярів” викладені результати проведеного експерименту.

Діагностичному дослідженню підлягало 194 учні 4(3)-х класів (школи-гімназії № 31 м. Полтави), яких після закінчення школи I ступеня було диференційовано по п'яти класах: з поглибленим вивченням математики та іноземної (англійської) мови (43 учні), з поглибленим вивченням математики (37 учнів), з поглибленим вивченням української мови і літератури (36 учнів), з поглибленим вивченням біології (40 учнів), з поглибленим вивченням образотворчого мистецтва та праці (38 учнів).

Першим кроком експерименту стало виділення п'яти умовних експериментальних груп за такими критеріями: 1) "спеціальними здібностями" (у молодших школярів виражені здібності до навчального предмета); 2) "інтересом до профільюючого навчального предмета" (учні мають інтерес до предмета, який вивчатимуть поглиблено); 3) "соціометричними взаємовиборами" (у молодших школярів наявні взаємні дружні стосунки); 4) системою критеріїв (в учнів виражені здібності та інтерес до предмета, а також соціометричні взаємовибори); 5) в учнів відсутні названі критерії.

Здійснено аналіз результатів первинної діагностики спеціальних здібностей, інтересу до профільюючого предмета, соціометричних взаємовиборів, успішності з профільюючого предмета і настрою учнів у експериментальних групах, де провідними виступали такі критерії:

1) “*Спеціальні здібності*”. Обсяг експериментальної групи склав 68 учнів. Контрольною була група (126 учнів) з різними критеріями або їх відсутністю. В експериментальній групі молодші школярі мали високий рівень здібностей ($j^* = -2,10$, $p \leq 0,05$), середній і низький рівень інтересу до предмета ($j^* = 0,71$, $p \leq 0,05$), односторонній соціометричний вибір або не мали вибору. Було встановлено, що показник успішності з профільюючого навчального предмета учнів експериментальної групи мав високий рівень ($j^* = -1,79$, $p \leq 0,05$). В учнів спостерігався приємний настрій ($j^* = 0,53$, $p \leq 0,05$).

2) “*Інтерес до профільюючого навчального предмета*”. До експериментальної групи було зараховано 14 молодших школярів. Контрольна група (180 учнів) була відібрана за різними критеріями або їх відсутністю. Показник інтересу до профільюючого навчального

предмета в експериментальній групі мав високий рівень ($j^* = -1,91$, $p < 0,05$), показник спеціальних здібностей учнів був середнього і низького рівнів ($j^* = 0,83$, $p < 0,05$), а учні мали однобічний соціометричний вибір або його не мали. Показник успішності учнів в експериментальній групі мав середній рівень ($j^* = 0,64$, $p < 0,05$), а їх настрій був спокійним, врівноваженим ($j^* = 0,07$, $p < 0,05$).

3) “Соціометричні взаємовибори”. Обсяг експериментальної групи склав 10 учнів. Контрольною була група (184 учні) з різними критеріями або їх відсутністю. В експериментальній групі молодші школярі мали соціометричні взаємовибори, здібності та інтерес до профільюючого навчального предмета середнього і низького рівнів (відповідно $j^* = 1,05$; $p < 0,05$ та $j^* = 0,88$, $p < 0,05$). У результаті встановлено, що показник успішності з профільюючого навчального предмета мав середній рівень ($j^* = 0,68$, $p < 0,05$). Настрій цих учнів був спокійним, врівноваженим ($j^* = 0,27$, $p < 0,05$).

4) Система критеріїв (“спеціальні здібності”, “інтерес до профільюючого навчального предмета”, “соціометричні взаємовибори”). До експериментальної групи було зараховано 11 молодших школярів. Контрольна група (183 учні) відібрана за різними критеріями або їх відсутністю. Показники спеціальних здібностей та інтересу до профільюючого предмета учнів експериментальної групи мали високий рівень (відповідно $j^* = -1,66$, $p < 0,05$ та $j^* = -1,67$, $p < 0,05$), а також у групі були соціометричні взаємовибори. Показник успішності учнів в експериментальній групі мав високий рівень ($j^* = -0,81$, $p < 0,05$), а їх настрій був приємним ($j^* = -0,47$, $p < 0,05$).

5) Як доказ від супротивного – відсутність критеріїв. Обсяг експериментальної групи склав 49 учнів. Контрольною була група (145 учнів) з різними критеріями. В експериментальній групі молодші школярі мали низький рівень спеціальних здібностей та інтересу до профільюючого навчального предмета (відповідно $j^* = 3,07$, $p < 0,01$ та $j^* = 2,38$, $p < 0,01$), однобічний соціометричний вибір або він був відсутній. Виявлено, що в експериментальній групі показник успішності з профільюючого навчального предмета мав середній рівень ($j^* = 1,47$, $p < 0,05$), а настрій учнів був приємним ($j^* = -0,21$, $p < 0,05$).

З метою визначення ефективності розробленої критеріальної моделі після одного року поглибленого вивчення окремих навчальних предметів була проведена вторинна діагностика спеціальних здібностей, інтересу до профільюючого навчального предмета, успішності з нього, настрою всіх учнів, а також рівня взаємин учнів експериментальних груп з однокласниками у створених 5-х класах.

Аналіз отриманих результатів ефективності психолого-педагогічних критеріїв диференціювання молодших школярів під час відбору до 5-х класів з поглибленим вивченням окремих навчальних предметів у порядку зростання їх значущості:

- 1) *Відсутність критеріїв*. Показник спеціальних здібностей учнів експериментальної групи залишився на середньому рівні, показник інтересу до профільюючого предмета, утримуючись на середньому рівні, мав тенденцію до збільшення, а показник успішності з профільюючого предмета, залишаючись на середньому рівні, мав тенденцію до зниження. Порівняно з показниками контрольної групи показники спеціальних здібностей, інтересу до профільюючого предмета та успішності з нього учнів експериментальної групи виявились

статистично значимо нижчими (відповідно $j^* = 2,21$, $p \leq 0,05$; $j^* = 1,98$, $p \leq 0,05$ та $j^* = 1,67$, $p \leq 0,05$). Настрій учнів експериментальної групи залишився приємним, хоча його показники в учнів експериментальної і контрольної груп статистично значимо не відрізнялись ($j^* = 0,68$, $p \leq 0,05$). Взаємини між учнями експериментальної групи й однокласниками, хоч і можна було вважати нейтрально-ввічливими, однак, на нашу думку, потребують більш детального вивчення.

Таким чином, як засвідчили результати дослідження, ігнорування критеріїв диференціювання молодших школярів під час комплектування класів спричиняє утримання на середньому рівні спеціальних здібностей, інтересу до предмета та успішності з нього, хоч настрої учнів є приємним, а взаємини з однокласниками нейтрально-ввічливі. Відбір цих учнів до класів з поглибленим вивченням окремих навчальних предметів не є доцільним.

2) *“Соціометричні взаємовибори”*. Показник спеціальних здібностей залишився на середньому рівні, в той же час показник інтересу до профільюючого предмета мав тенденцію до підвищення, хоча і залишився на середньому рівні. Показник успішності з профільюючого навчального предмета мав тенденцію до зниження, однак, утримався на середньому рівні. Показники спеціальних здібностей, інтересу до профільюючого навчального предмета та успішності з нього учнів експериментальної і контрольної груп статистично значимо не відрізнялись (відповідно $j^* = 0,87$, $p \leq 0,05$; $j^* = 0,34$, $p \leq 0,05$; $j^* = 0,51$, $p \leq 0,005$). Настрій учнів експериментальної групи мав тенденцію до поліпшення. Втім, його показники в експериментальній і контрольній групах статистично значимо не відрізнялись ($j^* = 0,02$, $p \leq 0,05$). В учнів експериментальної групи з однокласниками переважали стосунки взаємоповаги.

Отже, врахування критерію "соціометричні взаємовибори" для диференціювання учнів не спричиняє підвищення рівня їх спеціальних здібностей та успішності з предмета, однак є важливим чинником зростання їх інтересу до навчального предмета, поліпшення настрою та стосунків взаємоповаги з однокласниками.

3) *“Спеціальні здібності”*. Хоча показники спеціальних здібностей та успішності з профільюючого навчального предмета експериментальної групи мали високий рівень і тенденцію до зниження, проте від показників контрольної групи статистично значимо не відрізнялись (відповідно $j^* = -1,19$, $p \leq 0,05$ та $j^* = -0,65$, $p \leq 0,05$). Після поглибленого вивчення предмета показник інтересу до нього мав тенденцію до зростання і, досягши високого рівня, зрівнявся з показником контрольної групи ($j^* = 0,00$, $p \leq 0,05$). Настрій учнів експериментальної групи залишився приємним, хоча його показник від відповідного показника контрольної групи статистично значимо не відрізнявся ($j^* = 0,96$, $p \leq 0,05$). В учнів експериментальної групи з однокласниками встановились стосунки взаємоповаги.

Таким чином, використання критерію "спеціальні здібності" під час комплектування класів з поглибленим вивченням окремих навчальних предметів сприяє підтримці спеціальних здібностей та успішності учнів з предмета на високому рівні, приємному настрою, а також розвитку високого рівня інтересу до навчального предмета, встановленню стосунків взаємоповаги з однокласниками.

4) *“Інтерес до профільюючого навчального предмета”*. Показники спеціальних здібностей та успішності з профільюючого предмета залишилися на середньому рівні, а

показник інтересу до профільюючого навчального предмета - на високому. Втім, показники спеціальних здібностей, інтересу до профільюючого навчального предмета та успішності з нього від показників контрольної групи статистично значимо не відрізнялись (відповідно $j^* = 0,61$, $p \leq 0,05$; $j^* = -1,14$, $p \leq 0,05$ та $j^* = 0,11$, $p \leq 0,05$). Настрій учнів експериментальної групи мав тенденцію до поліпшення: від спокійного, врівноваженого до приємного, хоча його показник від відповідного показника контрольної групи статистично значимо не відрізнявся ($j^* = -0,43$, $p \leq 0,05$). В учнів експериментальної групи з однокласниками переважали стосунки взаємоповаги. Отже, врахування критерію "інтерес до профільюючого навчального предмета" для диференціювання молодших школярів не спричиняє підвищення спеціальних здібностей, але водночас сприяє підтримці на високому рівні інтересу до предмета, вияву високого рівня успішності, поліпшенню настрою учнів, встановленню стосунків взаємоповаги з однокласниками.

5) *Система критеріїв*. Показник спеціальних здібностей в експериментальній групі, утримуючись на високому рівні, мав тенденцію до поліпшення, а показник успішності з профільюючого предмета також залишився на високому рівні. Показники спеціальних здібностей та успішності з профільюючого предмета були статистично значимо вищими за аналогічні показники контрольної групи (відповідно $j^* = -1,65$, $p \leq 0,05$ та $j^* = -1,65$, $p \leq 0,05$). Показник інтересу до профільюючого навчального предмета хоч і залишився на високому рівні, однак від відповідного показника контрольної групи статистично значимо не відрізнявся ($j^* = -1,17$, $p \leq 0,05$). Настрій учнів експериментальної групи мав тенденцію до поліпшення від приємного до радісного, однак його показник від відповідного показника контрольної групи статистично значимо не відрізнявся ($j^* = -0,98$, $p \leq 0,05$). В учнів експериментальної групи з однокласниками встановились взаємини співпраці.

Таким чином, врахування системи критеріїв під час комплектування 5-х класів сприяє підтримці на високому рівні спеціальних здібностей, інтересу до навчального предмета й успішності з нього, поліпшенню настрою та встановленню взаємин співпраці з однокласниками.

Результати порівняльного аналізу ефективності психолого-педагогічних критеріїв ілюструє таблиця 1 (стор. 13).

Так, за даними табл.1, за показниками спеціальних здібностей (42,2 %), інтересу до профільюючого предмета (45,3 %), успішності з нього (75,8 %), настрою (16,9 %) і взаємин (49,3 %) найменш ефективним був відбір учнів за відсутністю критеріїв диференціювання.

У порядку збільшення значущості окремі критерії диференціювання молодших школярів розташувались таким чином:

- "соціометричні взаємовибори" (показники спеціальних здібностей (42,5 %), інтересу до профільюючого навчального предмета (51,1 %), успішності з нього (77,0 %), настрою (20 %), взаємин (65,0 %)),
- "спеціальні здібності" (показники спеціальних здібностей (61,5 %), інтересу до профільюючого навчального предмета (59,7 %), успішності з нього (85,6 %), настрою (16,6 %), взаємин (61,3 %)),
- "інтерес до профільюючого навчального предмета" (показники спеціальних здібностей (47,9 %), інтересу до профільюючого навчального предмета (76,5 %), успішності з нього (82,2 %), настрою (24,9 %), взаємин (73,8 %)).

Ефективність психолого-педагогічних критеріїв профільної диференціації навчання молодших школярів у порядку зростання значущості після поглибленого вивчення окремих навчальних предметів протягом 5-го класу

Експериментальна група	Показники ефективності диференціювання учнів, у %								
	спеціальні здібності профілю-ючого предмета	інтерес до профілю-ючого предмета	здібності	настрій	взає-мини	успішність з			
За відсутністю критеріїв	42,2	45,3	75,8	16,9	49,3				
За “соціометричними взаємовиборами”	42,5	51,1	77,0	20,0	65,0				
За “спеціальними здіб-ностями”	61,5	59,7	85,6	16,6	61,3				
За “інтересом до профілюючого навчального предмета”	47,9	76,5	82,2	24,9	73,8				
За системою критеріїв	77,3	79,2	96,4	32,7	81,8				

Більш ефективною для відбору молодших школярів до 5-х класів з поглибленим вивченням окремих навчальних предметів виявилась система критеріїв: “спеціальні здібності”, “інтерес до профілюючого навчального предмета”, “соціометричні взаємовибори” (показники спеціальних здібностей (77,3 %), інтересу до профілюючого навчального предмета (79,2 %), успішності з нього (96,4 %), настрою (32,7 %) і взаємин (81,8 %)).

Отже, комплектування 5-х класів з поглибленим вивченням окремих навчальних предметів проводиться із врахуванням системи критеріїв диференціювання молодших школярів (“спеціальні здібності”, “інтерес до профілюючого навчального предмета”, “соціометричні взаємовибори”).

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення проблеми психолого-педагогічних критеріїв диференціації навчання молодших школярів.

Розроблена критеріальна модель диференціювання молодших школярів, яка дозволяє ефективно здійснювати їх відбір до 5-х класів з поглибленим вивченням окремих навчальних предметів.

Проведений теоретичний аналіз проблеми і результати експериментального дослідження підтвердили висунуту гіпотезу, що дозволило сформулювати **висновки**:

1. Диференціація навчання відповідає принципу гуманізації і дозволяє найбільш повно враховувати психологічні особливості, потреби і можливості учнів. Особливо це стосується переходу молодших школярів з початкової школи до школи II ступеня, оскільки цей віковий етап є складним для них і пов'язаний із змінами умов та специфіки навчання (замість одного вчителя з'являється відразу декілька), ускладненням програми, подовженням навчального часу. Крім того, підлітковий вік є критичним у зв'язку з інтенсивним формуванням організму дитини. Диференціація навчання в молодшому підлітковому віці дозволяє не просто врахувати індивідуальні особливості дітей, але й допомагає їм подолати цей складний період безболісно.
2. Аналіз педагогічної практики свідчить, що з метою профілювання молодших школярів для поглибленого вивчення окремих навчальних предметів використовуються недостатньо обґрунтовані критерії, а саме: оцінки успішності з предметів, які не завжди визначають здібності та інтереси учнів; бажання батьків щодо обрання дитиною певного профілю навчання, яке часто має суб'єктивний характер. Отже, для комплектування 5-х класів з поглибленим вивченням окремих навчальних предметів конче необхідне комплексне психолого-педагогічне обстеження молодших

- школярів.
3. Обґрунтована критеріальна модель диференціювання молодших школярів для поглибленого вивчення окремих навчальних предметів: “спеціальні здібності” (в учнів молодшого шкільного віку виявляються здібності до певних навчальних предметів), “інтерес до профільюючого навчального предмета” (у молодших школярів визначаються мотиваційні переваги у ставленні до окремих навчальних предметів), “соціометричні взаємовибори” (на підставі соціометричних взаємовиборів у молодших школярів виявляються дружні стосунки між учнями, які враховуються під час комплектування 5-х класів).
 4. Відповідно до мети та завдань дослідження розроблено дві групи констатуючих методик: а) для відбору молодших школярів до 5-х класів з поглибленим вивченням окремих предметів; б) для визначення ефективності критеріїв відбору молодших школярів.
 5. Визначена ефективність психолого-педагогічних критеріїв диференціювання молодших школярів під час відбору до 5-х класів з поглибленим вивченням окремих навчальних предметів:
 - якщо критерії не враховуються (відсутність критеріїв), то спеціальні здібності, інтерес до предмета та успішність з нього утримуються на середньому рівні;
 - використання критерію "соціометричні взаємовибори" істотно не впливає на підвищення рівня спеціальних здібностей та успішності учнів, але водночас спричиняє розвиток інтересу до навчального предмета;
 - врахування критерію "спеціальні здібності" сприяє підтримці на високому рівні успішності і спеціальних здібностей, а також впливає на розвиток високого рівня інтересу до навчального предмета;
 - використання критерію "інтерес до профільюючого навчального пред-мета" після одного року поглибленого вивчення дисципліни не впливає на підвищення спеціальних здібностей, але сприяє підтримці на високому рівні інтересу до предмета і є чинником вияву високого рівня успішності з цієї дисципліни;
 - у результаті врахування системи критеріїв ("спеціальні здібності", "інтерес до профільюючого навчального предмета", "соціометричні взаємовибори") спеціальні здібності, інтерес до навчального предмета та успішність з нього підтримуються на високому рівні.
 6. Встановлено, що після року поглибленого вивчення навчальних пред-метів настрої учнів, диференційованих за критерієм "спеціальні здібності" та відсутністю критеріїв, залишився приємним, в учнів, виділених за критеріями "соціометричні взаємовибори" та "інтерес до профільюючого навчального предмета" - поліпшився, а в учнів, згрупованих за системою критеріїв, поліпшився до радісного.
 7. Виявлено, що взаємини з однокласниками учнів, диференційованих за відсутністю критеріїв, були нейтрально-ввічливими, у школярів, виділених за "спеціальними здібностями", "соціометричними взаємовиборами" та "інтересом до профільюючого навчального предмета", переважали стосунки взаємоповаги, а в учнів, згрупованих за системою критеріїв, — взаємини співпраці.
 8. Визначена значущість критеріїв для диференціювання молодших школярів під час відбору до 5-х класів з поглибленим вивченням окремих навчальних предметів у порядку зростання утворює таку послідовність: відсутність критеріїв, "соціометричні взаємовибори", "спеціальні здібності", "інтерес до профільюючого навчального предмета", система критеріїв.

Вищеописані результати підтвердили наше припущення про те, що відбір молодших школярів до 5-х класів з поглибленим вивченням окремих навчальних предметів вимагає врахування системи критеріїв диференціювання молодших школярів (“спеціальні здібності”, “інтерес до профільюючого навчального предмета”, “соціометричні взаємовибори”); вони дозволили розробити практичні рекомендації вчителям і психологам щодо такого відбору.

Отримані дані не вичерпують усіх аспектів досліджуваної проблеми. Більш глибокого вивчення вимагає питання про можливість відбору до 5-х класів з поглибленим вивченням окремих навчальних предметів тих молодших школярів, в яких здібності та інтереси ще не мають яскравого вияву чи не збігаються з бажанням їх батьків щодо профілю навчання. Вимагає також обґрунтування проблема достатності запропонованої критеріальної моделі для комплектування класів з поглибленим вивченням окремих навчальних предметів у старшому підлітковому віці, що й буде предметом уваги наших подальших досліджень.

Основний зміст дисертації відображено **в публікаціях автора:**

1. Харченко А.С. Ефективність психолого-педагогічних критеріїв профільної диференціації молодших школярів // Вісник ХДПУ. Психологічні науки. – Х.: ХДПУ, 1998. – Вип. 1. – С. 63-67.
2. Харченко А.С. Індивідуально-психологічні особливості молодших школярів як підстава диференціації навчання // Вісник ХДПУ. Психологічні науки. – Х.: ХДПУ, 1999. – Вип.3. – С.159-162.
3. Харченко А.С. Критеріальна модель профільної диференціації навчання школярів // Психологія. Збірник наукових праць. (НПУ імені М.П.Драгоманова). – Київ, 2000. – Вип. 1/8. – С. 149-154.
4. Харченко А.С. Психологічні основи диференційованого навчання школярів // Актуальні проблеми психології навчання: Збірник наукових праць. – Харків: ХДПУ, 1995. – С. 62-69.
5. Харченко А.С. Психолого-педагогічні критерії профільної диференціації молодших школярів // Наукові записки психолого-педагогічного факультету: Збірник наукових праць. – Полтава, 1998. – С. 367-370.
6. Харченко А.С. Психолого-методичне забезпечення профільної диференціації навчання // Теорія і практика сучасного естетичного виховання у контексті педагогічної спадщини Василя Сухомлинського: Збірник наукових праць. – Полтава, 1998. – С. 174-176.
7. Харченко А.С., Гоч Л.П. Психолого-педагогічні критерії комплектування класів: постановка проблеми // Розбудова національної початкової школи: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Полтава, 1993. – С. 33-34. – Автору належить 0, 06 д. а. — Визначені задачі експериментального дослідження критеріїв комплектування класів.
8. Харченко А.С. Психолого-педагогічні аспекти організації диференційованого навчання в школах нового типу // Теоретико-методичні основи формування громадянина України: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Полтава, 1993. – С. 133-135.
9. Харченко А.С. Умови використання диференційованого підходу в навчанні обдарованих молодших школярів // Обдаровані діти: виявлення, діагностика і розвиток: Матеріали міжнародного семінару. – Полтава, 1995. – С. 153-155.

Харченко А.С. Психолого-педагогічні критерії диференціації навчання молодших школярів. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2000.

Робота містить результати дослідження ефективності психолого-педагогічних критеріїв диференціювання молодших школярів під час їх відбору до 5-х класів з поглибленим вивченням окремих навчальних предметів. Автором запропонована та апробована критеріальна модель диференціювання молодших школярів під час профілювання після початкової школи, яка передбачає врахування “спеціальних здібностей”, “інтересу до профілюючого навчального предмета”, “соціометричних взаємовиборів” учнів. Визначена ефективність психолого-педагогічних критеріїв диференціювання молодших школярів у порядку зростання значущості - відсутність критеріїв, “соціометричні взаємовибори”, “спеціальні здібності”, “інтерес до профілюючого навчального предмета”, система критеріїв - під час відбору до 5-х класів з поглибленим вивченням окремих навчальних предметів.

Розроблені методичні рекомендації для вчителів та психологів щодо здійснення ефективного відбору молодших школярів до 5-х класів з поглибленим вивченням окремих навчальних предметів.

Ключові слова: психолого-педагогічні критерії диференціювання молодших школярів, диференціація навчання, спеціальні здібності, інтерес до профілюючого навчального предмета, соціометричні взаємовибори, окремі навчальні предмети, поглиблене вивчення предметів, діагностика, відбір.

Харченко А.С. Психолого-педагогические критерии дифференциации обучения младших школьников. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2000.

Всестороннее теоретическое обоснование дифференциации обучения в психолого-педагогических работах неизбежно ставит проблему разработки конкретных путей ее реализации. Особенно это касается организации профильной дифференциации обучения, проблемы комплектования классов с углубленным изучением отдельных учебных предметов, начиная с 5-го

(II ступень обучения). Такие классы возникают в школах почти стихийно и практические вопросы их открытия решаются более оперативно, чем проблемы отбора детей в них.

Диссертация содержит результаты исследования эффективности психолого-педагогических критериев дифференцирования младших школьников во время их отбора в 5-е классы с углубленным изучением отдельных учебных предметов. Автором предложена и апробирована критериальная модель дифференцирования младших школьников для профилирования после школы I ступени. Она основывается на личностно-деятельностном подходе к определению критериев, на результатах научных исследований этой проблемы, описанных в психолого-педагогической литературе, на практичности (должна включать существенные свойства учеников, состоять из минимума их психологических особенностей и быть доступной не только школьным психологам, но и учителям, родителям и самим детям).

Поскольку в младшем школьном возрасте можно выявить учеников, способных к тем или иным учебным предметам, то первым критерием дифференцирования младших школьников для углубленного изучения предмета целесообразно считать критерий

“специальные способности” ученика в том случае, когда они высокие по профилирующим предметам, а по другим – низкие.

Учитывая, что у подавляющего большинства младших школьников есть свои любимые учебные предметы, вторым критерием их дифференцирования по классам с углубленным изучением отдельных учебных предметов необходимо учитывать “интерес к профилирующему учебному предмету”.

Переходный период от младшего школьного возраста к подростковому связан с обострением потребности в общении со сверстниками, активным поиском близкого товарища. Деятельность общения существует как в виде поступков подростков по отношению один к одному, так и в форме раздумий о поступках товарища и взаимоотношения с ним. Поэтому для профилирования третьим является критерий “социометрические взаимовыборы” младших школьников, так как во время перекомпоновки классов межличностные отношения учеников часто страдают.

Определена эффективность психолого-педагогических критериев дифференцирования младших школьников в порядке к более значимым - отсутствие критериев, “социометрические взаимовыборы”, “специальные способности”, “интерес к профилирующему учебному предмету”, система критериев - во время отбора учеников в 5-е классы с углубленным изучением отдельных учебных предметов.

Разработаны методические рекомендации для учителей и психологов по осуществлению эффективного отбора младших школьников в 5-е классы с углубленным изучением отдельных учебных предметов.

Ключевые слова: психолого-педагогические критерии дифференцирования младших школьников, дифференциация обучения, специальные способности, интерес к профилирующему учебному предмету, социометрические взаимовыборы, отдельные учебные предметы, углубленное изучение предмета, диагностика, отбор.

Kharchenko A.S. Psychological and Pedagogical Criteria of Differentiation of Younger Pupils' Teaching. – Manuscript.

Thesis to obtain the Scientific Degree of a Candidate of Psychological Sciences (Ph. D. in Psychology) in the speciality “19.00.07 - Pedagogical and Age Psychology”. The National Pedagogical University M.P.Dragomanov, Kyiv, 2000.

The work contains the research results on the effectiveness of psychological and pedagogical criteria of younger pupils' differentiation during the acquisition of the 5-th classes with profound learning of school subjects. The author proposed and approved the criterion model of younger pupils' differentiation during the post-primary school profile the one that foresees the registration of “special abilities”, “the interest to the profile the of type school subject”, “sociometrical mutual choosing”.

During experimental research on the psychological criteria effectiveness of younger pupils' differentiation during the acquisition of the 5-th classes with profound learning of school subjects their succession to more meaningful was determined: criteria “unrevealing”, “sociometrical mutual choosing”, “special abilities”, “interest to the profile type of school subject”, “system of criteria”.

Methodical recommendations for teachers and psychologists concerning the realization of effective selection to the 5-th classes with profound learning of separate school subjects are worked out.

Key words: Psychological and pedagogical criteria of younger pupils differentiation, differentiation of teaching, special abilities, interest to the profile type of school subjects, sociometrical mutual choosing, separate school subjects, profound learning of the subject, diagnostics, selection.

Підписано до друку 31. 08. 2000 р.
Формат 60х90/16. Гарнітура “Таймс”
Ум. друк. арк. 1,0. Папір офсетний.
Тираж 100 прим.

**Друкарська
Майстерня**
м. Полтава, вул. Остроградського, 2
тел. (05322) 2-17-25